

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ
Επικουρος Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

**ΑΙΓΑΙΟΝ ΣΑΜΟΥ:
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΜΙΑΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ
(λαογραφική μελέτη)**

**ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ
Ο ΤΥΠΟΣ ΣΤΗ ΣΑΜΟ
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
19ος - 20ός αιώνας**

ΑΘΗΝΑ 2003

ΜΑΝΩΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

ΑΙΓΑΙΟΝ ΣΑΜΟΥ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΜΙΑΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ
(λαογραφική μελέτη)

Κύριος στόχος της εργασίας αυτής είναι να αναδείξει τους βασικούς ιδεολογικούς άξονες και τις ιδεολογικές διαδρομές της σαμιακής εφημερίδας *Αιγαίον* στη σχεδόν 30ετή ιστορική της διαδρομή¹. Παρακολουθεί την πολιτική και κομματική της στάση σε γεγονότα-σταθμούς της νεοελληνικής ιστορίας με τα οποία αυτή έβαινε παράλληλα. Την ενδιαφέρει ειδικότερα να διαφανεί το πώς ο Τύπος διαμεσολαβεί ανάμεσα στην ιστορική αλήθεια και την κοινωνία, πώς δημιουργεί την «υποκειμενική ιστορία», πώς τελικά αυτή με τις διαθλάσεις της διαμορφώνει ιδεολογικά πρότυπα ανάλυσης· πώς, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η «οργανωμένη κοινή γνώμη» του *Αιγαίου* προσπαθεί να γίνει και «σαμιακή κοινή γνώμη», αφού είναι γνωστόν ότι ο Τύπος διασώζει την εικόνα μιας συγκεκριμένης εποχής ή κοινωνίας αποσπασματικά, με εξωραϊσμούς, αποσιωπήσεις, παραλείψεις, με παγιωμένες κομματικές και άλλες ιδεολογικές προκαταλήψεις, κ.ά.² Αλλά και αντιστρόφως: πώς η «λαϊκή κοι-

1. *Αιγαίον. Πολιτική και Φιλολογική Έφημερίς. "Όργανον τών συμφερόντων τοῦ Σαμιακοῦ λαοῦ. Έκδίδεται κατά πᾶσαν Κυριακήν* (από το 12ο φύλλο κ.ε. κάθε Τετάρτη και από το 2483 κ.ε. κάθε Τρίτη). *Διευθυντής - Ίδιοκτήτης Ίωάννης Δ. Βακιρτζής. Συντάκται οἱ ἄριστοι τών παρ' ἡμῖν λογίων. Έν Λιμένι Βαθέος Σάμου τῇ 2α Σεπτεμβρίου 1912. Συνδρομή Έσωτερικοῦ Μετζ. 2. Έξωτερικοῦ: Φρ. 15* (στο πρώτο φύλλο).

2. Για μια εκτενέστερη ανάλυση του θέματος βλ. Γ. Αναστασιάδης, «Ο Τύπος ως πηγή της Ιστορίας», στον τόμο *Η νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο Τύπος. Δήμος Θεσσαλονίκης - Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος - Πολιτιστικό Κέντρο Β. Ελλάδος. Θεσσαλονίκη 1993*, σ. 13-28. - Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας Ναζιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αι. και των αρχών του 20ού*. Αθήνα 2000, σ. 19-21.

νή γνώμη» επιδρά στην εγχάραξη της ιδεολογικής ταυτότητας ενός λαϊκού εντύπου, και ολοκληρώνει τον κύκλο των αλληλοεπιδράσεων μεταξύ Τύπου και Κοινού.

Τέλος, με βάση όσα εκτέθηκαν, και με πλήρη γνώση των δυσκολιών του εγχειρήματος, ερμηνεύουμε την στάση της εφημερίδας σε δύο σημαντικές περιόδους της Ιστορίας μας, τις δικτατορίες Πάγκαλου και Μεταξά.

Το *Αιγαίον* είναι μια πατριωτική εφημερίδα, γι' αυτό και όλος ο ιδεολογικός της κόσμος κινείται γύρω απ' αυτόν τον άξονα. Ο πατριωτισμός της, ο εθνισμός της αλλιώς, εκφράζεται και διαχέεται σε δύο επίπεδα: εθνικό και τοπικό, που σημαίνει με άλλες λέξεις προάσπιση του εθνικού και του τοπικού συμφέροντος. Θα μπορούσε κάλλιστα η μεταξύ τους σχέση να παρασταθεί με δύο ομόκεντρους κύκλους διαφορετικής διαμέτρου, στους οποίους το τοπικό συμπεριλαμβάνεται στο εθνικό.

Βεβαίως η εφημερίδα στο προγραμματικό της άρθρο διεκήρυττε τα παραπάνω, αλλά ανεστραμμένα. Εκεί, όπως συνέβη με την πλειονότητα των εφημερίδων³, προτάσσεται η εξυπηρέτηση του τοπικού συμφέροντος, δεν γίνεται καμμία αναφορά ή έστω και νύξη για την υπερ-τοπική διάστασή της, αφού ανάλογη ενέργεια ασφαλώς θα συνέδεε την εφημερίδα με κόμματα και πολιτικά πρόσωπα:

*‘Η εφημερίς αυτή δεν εκδίδεται διά νά εξυπηρετήση κομματικούς αγῶνας. Έκδίδεται διά νά εξυπηρετήση γενικῶς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Εἰς τὴν κρατοῦσαν ἀτωχῶς ὀξύτητα τῶν κομματικῶν παθῶν δὲν θά θελήσῃ νά προσθέσῃ τό ἔλαιον διά νά ἀνάψῃ περισσότερον (...) τῆς καταστροφῆς ἢ πυρά (...)*⁴.

Ο πατριωτισμός της σε τοπικό επίπεδο

Ο πατριωτισμός της σε τοπικό επίπεδο έχει στόχο την εγκαθίδρυση στη Σάμο της «*βασιλείας του αγαθού*». Έτσι ορίζει το όραμά του για ένα ευοίωνο μέλλον του νησιού ο εκδότης και διευθυντής της Ιωάννης Βακιρτζής (1878 - 1950, εφεξής: Ι.Β.)⁵:

3. Βλ. Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία...*, ό.π., 200.

4. φ. 1 (2.9.1912), 1. Τα παραθέματα από την εφημερίδα παρουσιάζονται εδώ πάντοτε εντός εισαγωγικών, με πλάγια στοιχεία και με τους κανόνες του πολυτονικού συστήματος, με εξαίρεση ό,τι αφορά στην βαρεία.

5. Για τον εκδότη και διευθυντή της εφημερίδας βλ. Χ. Λάνδρος, «Ιωάννης Δ. Βακιρτζής», *Απόπλους* 5 (άνοιξη - καλοκαίρι 1991), σ. 43-48, όπου και η σχετική προηγούμενη

Μεγάλη καί μακρά ὑπῆρξεν ἡ βασιλεία τοῦ κακοῦ εἰς τόν τόπον μας. Ζητοῦμεν ἤδη νά ἐγκαθιδρυθῇ ἡ βασιλεία τοῦ ἀγαθοῦ, νά ἀρχίσῃ ἀπό τώρα νέα περίοδος τῆς δημοσίας ζωῆς τῆς πατρίδος μας, ἡ οποία θά ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτήν τά ἀγαθά τῆς εὐπραγίας καί ἡ ἀνθησις τῆς νέας ταύτης ζωῆς θά μᾶς εὕρῃ πλησίον της τιμίους καί ενθουσιώδεις ὑπηρέτας της (...)⁶.

Γι' αὐτό καί

...Ἐξ ἀγνοτάτων προθέσεων ὁρμώμενοι, τρέφομεν τήν πεποιθήσιν ὅτι ἡ ἀγνότης τῶν προθέσεων ἡμῶν αὕτη δεόντως ἐκτιμωμένη ὑπό τῶν ἀκμαιοτέρων ἐν τῷ τόπῳ ἠθικῶν παραγόντων θέλει προκαλέσει ἀμέριστον καί θερμὴν καί πρόθυμον τήν ὑποστήριξιν αὐτῶν εἰς τό ἔργον ἡμῶν⁷.

Ο πατριωτισμός της σε τοπικό επίπεδο εκφράζεται διττά: πρώτον, λόγω των ιστορικών συγκυριών, ως αλυνρωτισμός, ανάκτηση δηλ. της ελευθερίας του ίδιου του νησιού, και δεύτερον ως προσπάθεια για την ανάδειξη και επίλυση των σαμιακών προβλημάτων. Ας τον παρακολουθήσουμε στην πρώτη του μορφή.

Η εφημερίδα κυκλοφορείται δύο μήνες πριν από την ένωση του νησιού με την Ελλάδα⁸, όταν δηλ. ακόμη στη Σάμο ισχύει το καθεστώς της Ηγεμονίας. Λόγω λοιπόν των ιστορικών συγκυριών και του ήθους του «τιμονιέρη» της βρίσκει τις αιτίες για να εκδηλώσει τον πατριωτισμό της ήδη από τις συγκλονιστικές ιστορικές στιγμές του Σεπτεμβρίου του 1912, με την απομάκρυνση των τουρκικών στρατευμάτων από το νησί. Το ιστορικό αυτό γεγονός οφεί-

βιβλιογραφία. - Ο ίδιος, «Ιωάννης Βακιρτζής» (ανέκδοτη εργασία). - Μ. Βουρλιώτης - Γ. Κώνστας, «Φωτεινός Βακιρτζής: Ο πατέρας μου Ιωάννης Δ. Βακιρτζής», *Απόπλους* 5 (άνοιξη - καλοκαίρι 1991), σ. 49-52.

6. φ. 1 (2.9.1912), 1.

7. φ. 1 (2.9.1912), 1.

8. Για τον σαμιακό τύπο της τελευταίας 20ετίας του 19ου αι. βλ. Αγγ. Χατζημιχάλη, «Αλήθεια, Φως, Ευνομία. Η φυσιογνωμία των πρώτων ιδιωτικών εφημερίδων της Ηγεμονίας», στον τόμο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*. Πρακτικά Συνεδρίου, τόμος Β'. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Βιβλιοθήκη Επιστημονικών Εκδόσεων, 12Β. Αθήνα 1998, σ. 509-529. Βλ. επίσης Μ. Γ. Βαρβούνης, «Πολιτιστική ταυτότητα και τοπικός τύπος. Η περίπτωση μιας Σαμιακής εφημερίδας», στον τόμο *Άξονες και προϋποθέσεις για μια διεπιστημονική έρευνα*. Πρακτικά Συνεδρίου. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Βιβλιοθήκη Επιστημονικών Εκδόσεων, 7., Αθήνα 1995, σ. 91-107, όπου, από εντελώς διαφορετική σκοπιά, εξετάζεται η ταυτότητα μιας σύγχρονης σαμιακής εφημερίδας και η συμβολή της στη σχηματοποίηση της πολιτισμικής ταυτότητας του αναγνωστικού της κοινού.

λεται «... κυρίως εἰς τὴν εὐμένειαν τῶν Προστατίδων Δυνάμεων καὶ εἰς τὴν συνε-
τὴν καὶ φιλοδικαίαν μεσολάβησιν τῶν ἐν Σάμῳ ἀντιπροσώπων αὐτῶν προξένων
καὶ κυβερνητῶν, ὁφείλεται ὅμως οὐδέν ἥττιον καὶ εἰς τὴν ὁμόνοιαν, τό θάρρος καὶ
τὴν καρτερίαν τοῦ Σαμιακοῦ λαοῦ»⁹. Περιγράφει με ὕφος μεγάλοπρεπο και με
εθνικό παλμό, με ποίηση («Χαῖρε Σάμος», σε στίχους και μουσική Ιω. Κου-
κούλη) τη θριαμβευτική είσοδο του Σοφούλη και των άλλων αγωνιστῶν στην
πρωτεύουσα, τους πανηγυρισμούς, τις προετοιμασίες για την Εθνοσυνέλευ-
ση, την κατάληψη της Ικαρίας, κ.λπ.¹⁰ Η ανολοκλήρωτη για τη Σάμο επανά-
σταση του 1821 εντάσσεται πλέον στο παρόν: η απελευθέρωση είναι η συνέ-
χεια και η ολοκλήρωση των αγῶνων του Λυκούργου, του καπετάν Σταμάτη,
του Λαχανά και των άλλων ηρώων της γενιάς του '21. Όλοι αυτοί θα αισθαν-
θούν «... μεγίστην χαράν καὶ ἀνακούφισιν ὅτι ἐπὶ τέλους συνεπληρώθη τό ἔργον,
ὅπερ οὗ (...) ἐμόχθησαν καὶ ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των...»¹¹.

Αυτονόητος θεωρεῖται ο πανηγυρικός τρόπος με τον οποίο εορτάζεται
ἀπὸ την εφημερίδα η κήρυξη της ενώσεως της Σάμου με την Ελλάδα. Το σχε-
τικό πανηγυρικό της φύλλο, το υπ' αριθμόν 11, σε πολυτελές χαρτί, κοσμεῖ-
ται με μια ἐγχρωμη λιθογραφία του Κ. Ράμφου στο εξώφυλλο, και διανθίζε-
ται με ὕμνους στην Ελευθερία της Σάμου και στη σημαία του νησιού (της Ελ.
Σβορώνου), κ.ά. Το ἴδιο κλίμα αναδύεται κατὰ την οριστική προσάρτηση,
τον Μάρτιο του '13, με πλήρη περιγραφή των εορτασμών και με την παρου-
σία πολεμικῶν πλοίων και στρατοῦ¹², κ.λπ. Ἄξιο αναφοράς είναι το μνημόσυ-
νο του τυραννοκτόνου Σταύρου Μπαρέτη, με την παράθεση της φωτογρα-
φίας του τυραννοκτόνου στην πρώτη σελίδα, με σχετικό χρονογράφημα και
ποίημα του Ζ. Σίδηρη¹³. Σε ἐπόμενα φύλλα της παρουσιάζει σε συνέχειες, με
θαυμαστή νηφάλια σκέψη, τα *Κοινοβουλευτικά Χρονικά τῆς Θεοσώστου Ἡγε-
μονίας* (1834-1912)¹⁴, ως στοιχεῖα μνήμης, σύγκρισης και μελλοντικῆς δρά-
σης. Η Ιστορία είναι και ἐδὼ στην υπηρεσία της συλλογικῆς μνήμης, πρέ-
πει να βιωθεῖ ως συλλογικό αἶσθημα.

Η απελευθέρωση του νησιού και η επανένταξή του στον εθνικό κορμό δη-
μιουργεῖ κατὰ τον Ι. Β. καινούργιες ευθύνες, ἓνα «νέο καθήκον». Είναι ἀπο-
λύτως σαφές ἀπὸ τα ἀμέσως παρακάτω ἀποσπάσματα ὅτι τον ενδιαφέρει η

9. φ. 3 (23.9.1912), 1.

10. φ. 3 (23.9.1912), 2-3 κ.ε.

11. φ. 10 (11.11.1912), 1.

12. φ. 27 (6.3.1913), 1.

13. φ. 30 (27.3.1913), 2 και 3.

14. Βλ. φ. 50 (14.8.1913), 1 και τα τρία ἀμέσως ἐπόμενα.

δημιουργική παρουσία του νησιού μέσα στα όρια του νέου Ελληνισμού, η ενσωμάτωσή του στον εθνικό κορμό. Πιστεύει ότι με βάση το παρελθόν πρέπει να οικοδομηθεί ένα δημιουργικό παρόν, με ενισχυμένη την τοπική ταυτότητα, με ιστορική αυτογνωσία. Οι Σάμιοι πρέπει να αποδείξουν στους υπόλοιπους Έλληνες ότι διατηρούν την ταυτότητά τους, αυτήν που κάποιοι πιθανώς να υποπεύονταν ως απολεσθείσα ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, «τετρωμένη». Ευελπιστεί όμως ότι το ιστορικό παρελθόν του νησιού και το δημιουργικό σαμιακό πνεύμα θα συμβάλουν ισότιμα με τις «παλαιές χώρες» στο εθνικό όραμα, και το υπογραμμίζει με έμφαση, επειδή προφανώς γνωρίζει τα προβλήματα με τους ετερόχθονες, μετά το 1830¹⁵. Το μέλλον λοιπόν της Σάμου πρέπει να οικοδομηθεί επάνω στο παρελθόν αλλά και στη δημιουργική πνοή του παρόντος, αν και αναγνωρίζει ο Ι.Β. ότι η Σάμος υπέστη σοβαρές πληγές στο παρελθόν:

... έχομεν νά επιδείξωμεν πρὸς τοὺς λοιποὺς ὁμοεθνεῖς τῶρα ὅτι πρόκειται νά ἀποτελέσωμεν μετ' αὐτῶν μίαν μεγάλην Ἑλληνικὴν πολιτείαν (...). Ἐχομεν καθῆκον ἀντὶ νά ἀναξέωμεν τὰς πληγὰς ταύτας νά φροντίσωμεν νά τὰς θεραπεύσωμεν. Ἐχομεν καθῆκον νά εργασθῶμεν πάσῃ δυνάμει ὅπως ἀναστηλώσωμεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἔξω κόσμου τὸ γόητρον καὶ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος, ἣτις δυστυχῶς δὲν κατάρθωσε νά ἐξέλθῃ ἀλώβητος ἐκ τῶν δοκιμασιῶν τοῦ παρελθόντος. Κληρονόμοι γενόμενοι ἐξ ἀγαθῆς συγκυρίας ἐξαιρετικῆς πολιτικῆς θέσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὀφείλομεν νά χρησιμοποιήσωμεν τὴν κληρονομίαν ἣν παρελάβομεν διὰ τὴν εὐημερίαν τοῦ συνόλου καὶ νά ἀποδείξωμεν ὅτι δὲν εἴμεθα ἀνάξιοι τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας (...)¹⁶.

Μια δεύτερη μορφή του πατριωτισμού της σε τοπικό επίπεδο είναι ο αγώνας της για τη γενική ανασυγκρότηση του νησιού, για την πνευματική και οικονομική του ανόρθωση. Ο αγώνας αυτός, το όραμα της Νέας Σάμου δηλαδή,

15. Αλλά μετά τους Βαλκανικούς πολέμους με την ενσωμάτωση των «Νέων Χωρών» στον εθνικό κορμό. Για το θέμα μετά το 1830 βλ. Ιω. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1991.

16. φ. 1 (29.1912), 1.

17. Για την έννοια βλ. Ευ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσποπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα. Αθήνα 1993, σ. 46-47 και υποσημ. 108, όπου και άλλη σχετική ξενόγλωσση βιβλιογραφία. - Β. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά ετερόκλητα*, εκδόσεις Οδυσσέας. Αθήνα 1997, σ. 94 κ.ε. - Μ. Βαρβούνης, «Πολιτισμική ταυτότητα...», *ό.π.* - Ο ίδιος, *Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στον Ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*. Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Λέσχη, εκδόσεις Fragmenta (Λαϊκός πολιτισμός. Θεωρία και Ιστορία, 3). Θεσσαλονίκη 1995, σ. 91 κ.ε. - κ.ά.

είναι μια σμικρογραφία του εθνικού της οράματος σε μικροτοπικό επίπεδο (τοπικότητα¹⁷): (...) *Καιρός εἶνε τώρα νά ἐπιδιώξωμεν τήν μεταβολήν τῆς ἀλγεινῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ διατελεῖ ὁ τόπος ἡμῶν, ἐμπνεόμενοι ἀπό τήν θέρμην στοιχειώδους φιλοπατρίας καί ὀδηγούμενοι ἀπό τήν ἀντίληψιν εὐγενεστέρων καί ὑψηλοτέρων ἰδεῶν (...)*¹⁸.

Ἦδη ἀπό το πρώτο φύλλο προτείνει, ἐκτός του πολιτικού ζητήματος του νησιού, να τεθούν ἐπὶ τάπητος και να συζητηθοῦν σημαντικά για το νησί θέματα, ὅπως πράγματι γίνεται σ' ὅλα τα ἐπόμενα φύλλα: η ἀκρίβεια των τιμών, η δημοτική φορολογία, το εκπαιδευτικό, οι ἐμπορικοί και γεωργικοί συνεταιρισμοί, και κυρίως το αγροτικό ζήτημα (κρίνει ὅτι «... ἡ γεωργία εἶνε ἡ μεγάλη πλουτοπαραγωγός δύναμις»¹⁹), η ὀργάνωση της χωροφυλακῆς²⁰, η υγεία²¹, η ἀμπελουργία²², η καλλιέργεια της ελιάς²³, η ἀνάγκη συνασπισμοῦ σε αγροτικές ἐνώσεις²⁴, ο ηλεκτροφωτισμός της πόλης²⁵, τα καπνά και η βιομηχανία τους στη Σάμο²⁶, ζητήματα καθαριότητας κάποιων δήμων, π.χ. των Μυτιληνίων²⁷, η οικονομική δυσπραγία του λαοῦ²⁸, τα προβλήματα ἐπισιτισμοῦ την περίοδο 1915-16²⁹, τα προβλήματα οδοποιίας³⁰, η ὀργιάζουσα μετανάστευση³¹, το πρόβλημα με την καλλιέργεια των μοναστηριακῶν κτημάτων³², κ.ά.

Επιπλέον, σε γενικότερο ἐπίπεδο, υποστηρίζει τη λειτουργία μιας αποτελεσματικῆς τοπικῆς αυτοδιοίκησης, ἔργο της ὁποίας εἶναι να ἐξωραΐσει την πόλη του Βαθέος και να ἐγκαταστήσει σ' αὐτήν αστικές υποδομές· ἐνθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτῶν στα τεκταινόμενα στην πόλη τους, δίνοντάς τους βήμα διαλόγου, τη στήλη των *Επιστολῶν*, ἀπὸ την ὁποία διατυπώνουν τις ἀπόψεις τους, κρίνουν και προτείνουν, ἀποκτοῦν ἔτσι, ἔστω και εικονικά,

18. φ. 1 (2.9.1912), 1.

19. φ. 2 (9.9.1912), 2. Βλ. και φ. 46 (17.7.1913), 1. - φ. 48 (31.7.1913), 1. - φ. 50 (14.8.1913), 4. - κ.ά.

20. φ. 36 (8.5.1913), 1.

21. φ. 52 (28.7.1913), 1-2.

22. φ. 60 (23.11.1913), 1.

23. Π.χ. φ. 191 (12.10.1915), 1-2 και σε πολλά ἐπόμενα ἀλλά και προηγούμενα φύλλα.

24. φ. 184 (3.10.1915), 1-2.

25. φ. 60 (23.11.1913), 1. - φ. 165 (10.9.1915), 1.

26. φ. 89 (7.5.1914), 3 και φ. 104 (20.8.1914), 1.

27. φ. 112 (15.10.1914), 1.

28. φ. 124 (8.1.1915), 1.

29. φ. 234 (3.12.1915), 1 και σε πολλά ἐπόμενα, π.χ. φ. 334 (21.5.1916), 2.

30. φ. 126 (22.10.1915), 1.

31. φ. 160 (4.9.1915), 1.

32. Π.χ. φ. 302 (1.3.1916), 1-2 ἀλλά και προηγούμενα.

την αίσθηση του *ανήκειν* στην πόλη τους· με επαίνους σε φορείς και πρόσωπα για κάποια εκσυγχρονιστική κίνησή τους προκαλεί άλλους συμπατριώτες να τους μιμηθούν· ενισχύει τις νέες μορφές κοινωνικότητας που έχουν αρχίσει να παγιώνονται ή έχουν ήδη παγιωθεί, όπως οι δυτικοτρόπες δεξιώσεις, οι νεωτεριστικές εκδηλώσεις των απόκρεω, οι παρακολουθήσεις κινηματογραφικών και θεατρικών έργων, κ.λπ., χωρίς να παραλείπει να καυτηριάζει τις υπερβολές³³· ενισχύει κάθε φιλανθρωπική κίνηση, προπαγανδίζει την οργάνωση επαγγελματικών ομάδων, τάσσεται υπέρ των καταπιεσμένων και των φτωχών, ενισχύει τις λαϊκές διεκδικήσεις (αλλά πάντοτε στα μέτρα και τα πλαίσια του αστικού πολιτικού συστήματος), αγωνίζεται για την περίθαλψη και την ανακούφιση των Μικρασιατών μετά το '22³⁴, κ.ά.

Ο πατριωτισμός της σε εθνικό επίπεδο

Ο μεγαλοϊδεατισμός, ως αποκατάσταση του αλύτρωτου Ελληνισμού, είναι η ιδεολογία που ακόμη και μετά το 1922 εξακολουθεί να δονεί την ψυχή του Βακιρτζή. Η Μ. Ιδέα είναι και γι' αυτόν ενοποιητικός παράγοντας του Ελληνισμού. Μέρимνά του είναι να πετύχει με κάθε μέσον την ιδεολογική και εσωτερική συνοχή του, να ταυτίσει δηλ. Έθνος και Κράτος σε μια εκτεταμένη διευρυμένη ενότητα, που θα περιλαμβάνει πλέον τη Μεγάλη Ελλάδα, με κέντρα την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη (βλ. το πανηγυρικό εξώφυλλο με την παραστατική σύνθεση της Μ. Ιδέας). Ο εθνισμός του δεν αποφεύγει, μοιραία θα λέγαμε, το συμφυρμό του με εθνικιστικά ιδεολογήματα, όπως «εθνικός προορισμός», «ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα της Ελληνικής φυλής», «περιούσιος λαός», «έθνος φωτοδότης» της ανθρωπότητας κ.ά. Είναι γνωστόν ότι ο εθνικισμός ως μαζικό συναίσθημα σχηματίζεται σχεδόν πάντοτε σε σχέση με κάποιον Άλλον ή Άλλους. Το γνωστό σχήμα ανάλυσης των εθνικών αντιπαλοτήτων «Εμείς και οι Άλλοι» είναι εδώ «Εμείς και οι Τούρκοι», αλλά κυρίως «Εμείς και οι Βούλγαροι». Οι τελευταίοι είναι «ἀγριοι», «ἀπολίτιστοι», «... μία φυλή βαρβάρων, οὐδέποτε γνωρίσασα τόν πολιτισμόν,

33. Βλ. Μ. Γ. Σέργης, «Ψυχαγωγία και διασκέδαση στην αστική κοινότητα της Σάμου κατά τη δεκαετία 1930-1939: η μαρτυρία του τοπικού Τύπου» (Ανακοίνωση στο Συνέδριο «Η Σάμος κατά τον 20ό αιώνα», που πραγματοποιήθηκε στο Βαθύ Σάμου, από 11-12 Νοεμβρίου 2000. (Πρακτικά υπό έκδοση).

34. φ. 1060 (3.9.1922), 1.

35. φ. 45 (10.7.1913), 1. Καταπληκτικές αναλογίες για όλα τα παραπάνω θέματα βλ. στο Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία...*, ό.π., 328 κ.ε.

καί ἀποκτήσασα τήν ἀνεξαρτησίαν διά ξένων θυσιῶν, ἐνῶ δέν κατάρθωσε νά σημειώσῃ οὐδεμίαν πρόοδον ἐντός τοῦ αὐτῆς οἴκου...»³⁵.

Βεβαίως δεν θα πρέπει να παραλειφθεί από την ανάλυσή μας η θεοκεντρική ιστορική αντίληψη του Ι. Β., η μεταφυσική αντίληψη της Ιστορίας, που καθορίζει το πλαίσιο θεώρησης όλων των ζητημάτων απ' αυτόν. Έχουμε μια προνοιακή αντίληψη της Ιστορίας, ότι δηλ. τα πάντα κατευθύνει η Θεία Πρόνοια, ότι τα γεγονότα είναι απόρροια της Θείας παρέμβασης. Είναι μια σημαντική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπ' όψη. Σε κάθε «εικόνα» που ο καθένας μας έχει στη σκέψη του υπάρχει πάντα ένα στοιχείο φαντασίωσης. Ο Ι. Β. είναι ένα βαθύτατα θρησκευόμενο άτομο³⁶. Υπενθυμίζουμε ότι έχει δημοσιεύσει αρκετούς δικούς του μεταφρασμένους Ψαλμούς του Δαβίδ στο *Αιγαίον*, έχει επιλέξει πολλές θρησκευτικές μελέτες ως πρωτοσέλιδα³⁷, υπερασπίζεται τον μητροπολίτη Ειρηναίο αποδοκιμάζοντας κάποια δυσφημιστικά δημοσιεύματα που είχαν δει το φως της δημοσιότητας τον Απρίλιο του '36, κ.ά.³⁸

Είναι λοιπόν θαυμαστό για την ιστορία των ιδεών να συναντούμε λίγο πριν από το '22 ιδέες και θεωρίες, ιδεολογήματα και οραματισμούς που είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους από το 1850 περίπου κ.ε. Ή πιο σημαντικό, να επανέρχονται προφητείες και προρρήσεις αγαθαγγελικού τύπου για το μέλλον του ελληνικού και τουρκικού κόσμου. Κάποιος π.χ. εκείνες τις ημέρες του '12 έδειξε στον Ι. Β. ένα βιβλίο με τις προφητείες του Αγαθαγγέλου³⁹, «... από τό όποϊον διαβάσαμε τήν ἐξῆς περικοπή: ... οἱ ἄνθρωποι χρησιμοί σαφέστατα προλέγουσι καί προφητεύουσι τήν ἐρήνωσιν καί φθοράν τῆς τῶν Ἰσλαμλιτῶν βασιλείας, εἰς τά τέλη τῶν καιρῶν. Παρακολουθήσει δέ ἐν ταῖς ἡμέραις του Λιβός ἐσχάτου βασιλεύς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μωάμεθ... Ἡ σύμπτωσις εἶνε διαβολεμένη, καθόσον καί ὁ νῦν ἀγαθώτατος βασιλεύς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μωάμεθ καλεῖται. Περιμένομεν»⁴⁰. Κι εκείνος τις αποδέχεται, και αναμένει την πραγμάτωσή τους...

36. Βλ. σχετικά Χρ. Λάνδρος, «Ιωάννης Βακιρτζής...», ό.π., 46-48.

37. φ. 33 (17.4.1913), 1. - φ. 134 (19.3.1915), 1 (*Ἀγιοταφίτικες ἱστορίες. Τά ξύλα τοῦ σταυροῦ*). - φ. 308 (8.3.1916), 1 και επόμενα φύλλα («Τό ἀντιθρησκευτικόν πνεῦμα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος»).

38. Βλ. φφ. 2442 (7.4.1936), 1 και 2443 (10.4.1936), 1.

39. Πλήρης τίτλος του: «Χρησμός, ἥτοι προφητεία του μακαρίου ιερομονάχου Αγαθαγγέλου» ή «Οπτασία Αγαθαγγέλου». Γράφτηκε στη Μεσσήνη, το 1279, από το μοναχό Ιερώνυμο Αγαθάγγελο. Βλ. σχετικά Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. 1. Εν Αθήναις 1920, 24-28.

40. φ. 9 (4.11.1912), 2.

Από τις αρχές Δεκεμβρίου του 1912 αρχίζει τον εθνικό του αγώνα, με αφορμή τους πρώτους Βαλκανικούς πολέμους. Εκτός των εμπρηστικών για τις ελληνικές ψυχές συνθημάτων της πρώτης σελίδας, απόλυτα συνταιριασμένων με το πνεύμα των ημερών (*Ενισχύσωμεν τόν αγώνα τοῦ Ἑθνους*)⁴¹, έχει ενδιαφέρον λαογραφικό να δούμε πώς η εφημερίδα γίνεται φορέας και ενισχυτής της εθνικής ιδεολογίας. Επιπλέον, εδώ διακρίνεται ευκρινέστερα ένας βασικός του στόχος: να κάνει γνωστή τη γενναιότητα των Σαμίων και την αποδεδειγμένη εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους έναντι του έθνους, αποδείξεις που, όπως είπαμε παραπάνω, θα καθορίσουν το μέλλον των σχέσεών τους με τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο: «Ὡς Σάμιοι ἡμποροῦμεν νά εἴμεθα ὑπερήφανοι, διότι ἡ ἰδιαιτέρα Πατρίς ἡμῶν δέν ὑστέρησεν καθόλου εἰς τήν ἐκπλήρωσιν ἑνός ὑπερτάτου καθήκοντος πρὸς τήν Μεγάλην Πατρίδα. Ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τοὺς βράχους τῆς αἵματοκυλισμένης Ἡπείρου ἐδοκιμάσθη καί πάλιν ἡ ἀνδρεία τῶν νέων Σαμίων, οἱ ὅποιοι ἀπέδειξαν ὅτι εἶνε γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Λαχανάδων καί Καπετάν Σταμάτιδων (...). Ὅ,τι λέγομεν ἐδῶ δέν εἶνε ἀποκῆμα ἐγωϊστικῆς φαντασίας, ἀλλ' εἶνε αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία ἐβροντοφωνήθη ἀπὸ ἐπισήμων προσώπων...»⁴². Θέμα στο οποίο πολλάκις επανέρχεται («Σάμιοι ὑπερηφανευθῆτε»)⁴³. Για τους ίδιους λόγους θα εκθειάσει αργότερα τον Σάμιο ως στρατιώτη στο μέτωπο του Α' Παγκοσμίου⁴⁴, θα αναφερθεῖ ειδικότερα στους ηρωικούς θανάτους πολλῶν ηρώων⁴⁵, με διθυραμβικά λόγια και επική ποίηση⁴⁶.

Αυτό το «λαογραφικό» πώς επιτυγχάνεται:

♦ με τα φλογερά ποιήματα μεγάλων Ελλήνων ποιητῶν στην πρώτη σελίδα, δίπλα στα κύρια άρθρα, σχεδόν σε κάθε φύλλο, όπως π.χ. (*Εμπρός του Κ. Παλαμά, του Αργ. Εφταλιώτη*⁴⁷, του Ιω. Πολέμη⁴⁸), αλλά και Σαμίων (όπως του Ζ. Σίδερη, π.χ. *Σούλι, Γιάννενα, Μέτσοβο, Ψαρά*⁴⁹, της Ελ. Σβορώνου, *Στή Θεσσαλονίκη*⁵⁰, πολεμικά τραγούδια του Π. Ν. Πετρόπουλου⁵¹) ή και ξένων,

41. φ. 6 (14.12.1912), 1.

42. φ. 25 (20.2.1913), 3.

43. Βλ. π.χ. φ. 72 (15.1.1914), 1.

44. φ. 314 (15.3.1916), 1.

45. φ. 656 (16.6.1918), 1 και το επόμενο.

46. Από φ. 112 (15.10.1914), 1 μέχρι και 497 (27.5.1917), 1. Δες και φ. 526 (5.8.1917), 1.

47. φ. 6 (14.12.1912), 1, φ. 15 (12.12.1912), 1.

48. φ. 26 (27.2.1913), 1.

49. Βλ. αντιστοίχως φ. 7 (21. 0.1912), 1, φ. 8 (28.10.1912), 1 και φ. 9 (4.11.1912), 1.

50. φ. 9 (4.11.1912), 2.

51. Βλ. π.χ. φ. 101 (30.7.1914), 1 και στα επόμενα φύλλα.

52. φ. 15 (12.12.1912), 1.

53. φ. 99 (17.7.1914), 2.

όπως του Bygon⁵². Άλλοτε πάλι βραβεύει ποιήματα κατάλληλα για τον στρατό τα οποία προέκρινε επιτροπή υπό τον πρίγκηπα Νικόλαο⁵³,

♦ με την παράθεση του προσωπικού ένθερμου βιώματος του Ι. Β., κυρίως με περιγραφές αναχωρήσεων στρατιωτών και εθελοντών για τα πολεμικά μέτωπα: «... Έκύτταζα προχθές μέ συγκίνησιν τούς νεαρούς πατριώτας μας οί όποιοι συνωθοῦντο επί τῆς προκυμαίας ἀναμένοντες μέ ἀνυπομονησίαν τό ἀτμόπλοιον τό όποιον θά τούς μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ. Καί οί όποιοι ἔσπευδον νά μεταβοῦν ἐκεῖ ὑπείκοντες εἰς μίαν ἄγνωστον φωνήν, τήν φωνήν τῆς πατρίδος, ἡ όποία τούς ἐκάλει ὡς ὑπερασπιστάς της»⁵⁴.

♦ με εκτεταμένες περιγραφές από ένδοξες μάχες και ναυμαχίες, όπως των Δαρδανελλίων⁵⁵, των Ιωαννίνων⁵⁶, αλλά και τις αντιδράσεις του σαμιακού λαού (δοξολογίες, κ.λπ.). Από τον Οκτώβριο του '13 έχει αρχίσει ειδική στήλη «Τά Έθνικά μας πράγματα», στην οποία παρακολουθεῖ τις εξελίξεις των εθνικών ζητημάτων.

♦ με γράμματα αγωνιστών, και τραυματιών, από το μέτωπο⁵⁷,

♦ με εκτεταμένη προβολή Σαμίων αγωνιστών-θυμάτων στο πεδίο της μάχης, που συνοδεύεται με ποιήματα⁵⁸,

♦ με προτροπές προς τους συλλόγους να διεξάγουν εράνους⁵⁹ και παράθεση των ερανικών καταλόγων προς παραδειγματισμό των υπολοίπων⁶⁰, ειδικά μάλιστα για τη ναυπηγούμενη «ναυαρχίδα του στόλου», στην οποία αφιερώνει επιπλέον ποίηση του Π. Ν. Πετρόπουλου⁶¹.

Η κομματική πορεία του φύλλου

α. οι σχέσεις του με τον Θ. Σοφούλη

Είναι γνωστό ότι ήδη από το 1900 ο Ι. Β. είχε συνδεθεί με το αρτισύστατο τότε προοδευτικό κόμμα του Θ. Σοφούλη, κρυφός στόχος του οποίου ήταν η ένωση της Σάμου με την Ελλάδα⁶². Έκτοτε η σχέση του αυτή με τον πολιτι-

54. φ. 9 (4.11.1912), 1. - φ. 10 (11.11.1912), 3. - φ. 41 (12.6.1913), 3. - κ.ά.

55. φ. 15 (12.12.1912), 1.

56. φ. 26 (27.2.1913), 1.

57. Βλ. π.χ. φ. 25 (20.2.1913), 3.

58. φ. 106 (3.9.1914), 2.

59. Π.χ. φ. 41 (12.6.1913), 1.

60. φ. 43 (26.6.1913), 3, και στα επόμενα.

61. φ. 98 (9.7.1914), 1.

62. Μ. Βουρλιώτης - Γ. Κώνστας, ό.π., 50.

κό, παρά τις «δύσκολες» στιγμές που πέρασε, όπως θα φανεί παρακάτω, έμεινε αναλλοίωτη, μέχρι το 1936. Ήδη στο 3ο φύλλο της, κάτω από μια φωτογραφία του αρχηγού της σαμιακής επανάστασης, επισημοποιώντας την αρχή της νέας τους σχέσης ως εκδότη και μέλλοντος πολιτευτή, γράφει τα εξής:

*‘Ο ήρως τῆς ἡμέρας. Ἀρχηγός τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ψυχὴ, ἡ δυνάμεις τῆς Φωτισμένης διάνοια καὶ θερμῆς φιλοπατρία. Ἀγωνιστὴς ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἐμπέδωσιν προόδου καὶ εὐδαιμονίας εἰς τὴν πατρίδα του, ἀγωνιστὴς ἐν πολέμῳ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν πολιτικῶν τῆς ἐλευθεριῶν. Σήμερον εἶναι ὁ νικητὴς, ὁ καθάρισας τὸ ἔδαφος τῆς νήσου ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Διὰ τὴν εὐεργεσίαν αὐτὴν τοῦ χρεωστεῖται ἡ πάνδημος εὐγνωμοσύνη, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς τοὺς ἐλευθερωτάς. Καὶ εἰς αὐτὸν ἀποβλέπει ἡ νῆσος μας διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου πολιτικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀναγκαίως πρέπει νὰ προέλθῃ ἔπειτα ἀπὸ μίαν ἐπανάστασιν (...)*⁶³.

Θα τον υποστηρίξει και στις εκλογές του Ιουνίου του '15, καίτοι υπενθυμίζει ότι η εφημερίδα του τηρεί ανεξάρτητη θέση στους κομματικούς αγώνες για την ανάδειξη βουλευτών. Μεταξύ των 12 υποψηφίων, γράφει, εμπίστων και εξόχων ανδρῶν «ἀμφισβητήτως (...) τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης δικαιούται νὰ τύχῃ πρῶτος μεταξὺ πάντων ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ὑποψηφίων Θεμιστοκλῆς Σοφούλης (...) ὡς ἐκδήλωσις ὀφειλομένης τιμῆς καὶ ἐμπιστοσύνης», χωρίς όμως να παραλείψει να προτείνει επίσης τους Εμμ. Χατζηδάκη και Γεώργ. Καρατζά⁶⁴.

Στις εκλογές της 6ης Δεκεμβρίου 1915 προβάλλει το πρόγραμμα του κυβερνητικού - βασιλικού συνδυασμού, συνιστά την καθολική συμμετοχή στις κάλπες (οι Φιλελεύθεροι απέχουν από τις εκλογές), για να σχηματισθεί ισχυρή κυβέρνηση, και υποστηρίζει τις υποψηφιότητες Ν. Βλιάμου, Δ. Χατζηδάκη, Ιω. Λεβέντη και Επ. Επτακοίλη⁶⁵. Λυπάται βεβαίως, γιατί η απόφαση των Φιλελευθέρων θα αφήσει μακράν της πολιτικής δράσης «πολυτίμους δυνάμεις. Ὑπεράνω ὅμως τῶν προσωπικῶν συμφερόντων πρέπει νὰ ἴσταται τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος»⁶⁶. Είναι αναμφίβολα μια έκφραση ευμένειας προς τον Σοφούλη. Θα τον υποστηρίξει σθεναρά αργότερα στις εκλογές του '20, του '23 και του '28.

63. φ. 3 (23.9.1912), 1.

64. φ. 143 (21.5.1915), 1. Εκλέγονται τελικά οι Σοφούλης, Κ. Παπαϊωάννου, Γ. Νικολαΐδης και Χ. Παμφίλης.

65. φ. 228 (26.11.1915), 1.

66. φ. 229 (27.11.1915), 1.

β. η σχέση του με τον βασιλικό θεσμό

Για τον Ι. Β. ο βασιλιάς Γεώργιος και ο διάδοχος αργότερα, από το 1913 κ.ε., ειδικά ο δεύτερος, είναι οι ενσάρκωτές του εθνικού οράματος της Μ. Ιδέας. Είναι οι συνεχιστές της παράδοσης των βυζαντινών αυτοκρατόρων, σύμβολα της συνέχειας του Έθνους. Ακόμη και όταν η εφημερίδα διακόπτει τις σχέσεις της με το Κράτος των Αθηνών, όπως θα δούμε παρακάτω, ακόμη και τότε η πίστη του στον Θρόνο θα μείνει ακράδαντη. Ο θάνατος του Γεωργίου του Α' δίνεται με πλήρη περιγραφή των γεγονότων, με σειρά κύριων άρθρων στα επόμενα φύλλα, με περιγραφή της μεταφοράς της σορού του στην Αθήνα και της κηδείας του⁶⁷, με παράθεση ποιημάτων (π.χ. της Σβορώνου⁶⁸), ενώ πλέκει το πρώτο εγκώμιο για τον βασιλέα Κωνσταντίνο:

«... Ουδέποτε βασιλεύς ήγαπήθη τόσον υπό τοῦ λαοῦ ὅσον ὁ νέος βασιλεύς τοῦ Ἑλληνισμοῦ Κωνσταντῖνος. Ουδέποτε βασιλεύς ήρμονίσθη τόσον τελείως πρὸς τοὺς πόθους τοῦ Ἑθνους του ὅσον ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος καὶ οὐδέποτε βασιλεύς κατώρθωσε νὰ ἐμπνεύσῃ τοσαύτην πίσιν εἰς τὸν ὑπήκόον του...»⁶⁹. Είναι ο Μεσσίας, «... ὁ Γίγας πού ὠνειρεύθηκε ἡ φυλή μας. Ὁ εκλεκτός πού ἔμελλε νὰ βασιλεύσῃ στόν Ἑλληνικό θρόνο (...). Ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Μοίρας πού κάνει νὰ δικαιολογηθῇ ἡ προφητεία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ - Κωνσταντῖνος πρῶτος βασίλεψε στό Βυζάντιο, ἐπὶ Κωνσταντῖνου ἔπεσε ἡ βασίλισσα τῶν πόλεων, Κωνσταντῖνος θά τὴν ξαναπάρῃ...»⁷⁰. Ο Κωνσταντῖνος «... δέν θά βλέπῃ τίποτε ἄλλο μπροστά του παρά τό μέλλον, παρά τήν Μεγάλη Ἰδέα...»⁷¹. Η ημέρα της ονομαστικής γιορτής του είναι ως εκ τούτων «*ἐορτή τῶν ἐορτῶν καί πανήγυρις πανηγύρεων*»⁷². Ανάγλυφη η εικόνα της θεοποίησής του, την οποία «λατρεύουν» οι μισοί Έλληνες. Για τους άλλους μισούς είναι ο προδότης...

γ. η στάση του σε σημαντικά πολιτικά γεγονότα

Η σύγκρουση των Βενιζέλου - Κωνσταντίνου ανέτρεψε την ισορροπία, τη «χρυσή τομή» που είχε επιβάλει επί δεκαετίες ο Γεώργιος ο Α' με τους πολι-

67. Βλ. π.χ. φ. 29 (20.3.1913), 1-2 και φ. 30 (27.3.1913), 1.

68. φ. 28 (13.3.1913), 1.

69. φ. 28 (13.3.1913), 1.

70. φ. 31 (3.4.1913), 1, από το χρονογράφημα του Χ. Φωτεινού.

71. φ. 31 (3.4.1913), 1.

72. φ. 36 (8.5.1913), 2.

τικούς, και η οποία εκτόνωνε επίμαχα κοινωνικά προβλήματα και εξισορροπούσε την πολιτική πόλωση. Τώρα πλέον επιβάλλεται η προσωπολατρία και ο φανατισμός, ο διχασμός σε Βενιζελικούς και Βασιλικούς, στους «δύο διαφορετικούς κόσμους». Το *Αιγαίον* όλη αυτή την «μαύρη» περίοδο του Ελληνισμού αποδεικνύει άλλη μια φορά μετριοπάθεια και προπάντων διάθεση συμβιβασμού. Μέχρι τον Ιούλιο του 1916 τηρεί φιλοβασιλική στάση. Ο διορισμένος από το Μάρτιο του '15 ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός Δ. Γούναρης είναι «*υπέροχος πολιτική φυσιογνωμία*»⁷³. Με την επιλογή του (μετά την άρνηση του Κωνσταντίνου να στείλει ελληνικά στρατεύματα στην Καλλίπολη προς βοήθεια της Αντάντ κατά των Τούρκων, και την παραίτηση Βενιζέλου) «... *διέλαμψεν όμως και έν τούτω ή δξύτης της σκέψεως καί της αντίληψεως του Βασιλέως ήμων*»⁷⁴. Ο Κωνσταντίνος είναι ο ενσαρκατής της Μ. Ιδέας, και «...*οὐδείς δύναται νά άντιστή εἰς τάς άνωθεν έκπορευομένας βουλάς, ή στιβαρά χείρ του Μεγάλου Βασιλέως Κωνσταντίνου (...)* νά κρατήση τήν άήτητον ρομφαίαν καί νά στήση τήν Σημαίαν του Σταυρου έπάνω εἰς τόν ύψηλόν τροῦλον της Αγίας Σοφίας...»⁷⁵. Μετά την νίκη του Βενιζέλου στις εκλογές του Ιουνίου του '15 προβάλλει ως κοινή εθνική πολιτική τη συμφιλίωση, και παρακινεί όλους να υποταχθούν «*εἰς τάς βουλάς του Μ. Βασιλέως μας καί ένδόξου Στρατηλάτου, ό όποιος έχει εἰς τό πλευρόν του σήμερα τόν έκλεκτόν του λαου*»⁷⁶. Όταν όμως ο βασιλιάς αρνείται να υπογράψει το διάταγμα του Βενιζέλου με το οποίο εκηρύσσεται επιστράτευση εναντίον της Βουλγαρίας, ο Βενιζέλος παραιτείται για δεύτερη φορά και διορίζεται από τα ανάκτορα πρωθυπουργός ο Σκουλούδης. Η στάση του Ι. Β. είναι θετική για τον Σκουλούδη, αρνητική για την Αντάντ⁷⁷, επιφυλακτική, ίσως και επικριτική για τον Βενιζέλο, στον οποίο αποδίδει εγωισμό και φιλαυτία⁷⁸. Σε άλλο άρθρο του γράφει διαφωτιστικότερα: «*Εάν ό κ. Βενιζέλος άνεγνώριζε τήν άποτυχίαν του προγράμματος καί της πολιτικής του καί υπεχώρει εγκαίρως θά εύρίσκετο έν άρμονία μετά του Βασιλέως καί θά είχεν άμέριστον τήν ύποστήριξιν του Έλληνικού λαου*»⁷⁹.

Τον Ιούλιο του '16 συμβαίνουν δραματικές αλλαγές στα Βαλκάνια. Οι μέχρι τότε φίλοι του Βασιλέως και «ουδέτεροι» Βούλγαροι, (αφού από τον Μάιο του ίδιου χρόνου είχαν ειδοποιήσει την ελληνική κυβέρνηση Σκου-

73. φ. 132 (5.3.1915), 1.

74. ό.π.

75. φ. 143 (19.3.1915), 1.

76. φ. 155 (13.8.1915), 1.

77. φ. 227 (15.11.1915), 1.

78. φ. 204 (28.10.1915), 1.

79. φ. 226 (24.11.1915), 1. («*Η επιμονή του κ. Βενιζέλου*»).

λούδη ότι θα προελάσουν και θα καταλάβουν για στρατηγικούς λόγους τα στενά του Ρούπελ), εισβάλλουν στην Ανατολική Μακεδονία, εκδιώκουν και κακοποιούν τον ελληνικό πληθυσμό, ενώ λίγο αργότερα, τον Σεπτέμβριο, καταλαμβάνουν την Καβάλα, αιχμαλωτίζουν και μεταφέρουν στη Γερμανία το Δ' Σώμα Στρατού της⁸⁰. Ότι είχε κερδίσει η Ελλάδα με τους Βαλκανικούς πολέμους κινδύνευε να χαθεί.

Τα γεγονότα αυτά μεταβάλλουν άρδην την πολιτική γραμμή της εφημερίδας. Η αλλαγή είναι εμφανής ήδη από το φ. 361 της 2. 7. 1916, και γίνεται πλέον ορατή στα αμέσως επόμενα φύλλα. Σ' αυτά φιλοξενεί αποκλειστική συνέντευξη του Σοφούλη, με φωτογραφία του στην πρώτη σελίδα⁸¹, και άρθρα εναντίον των φιλοβασιλικών, ενώ ο ίδιος ο Ι. Β. πρωτοπορεί στην οργάνωση συλλαλητηρίων στη Σάμο για να διαδηλωθεί η προσήλωση του σαμιακού λαού στις Μεγάλες Δυνάμεις, ομιλεί μάλιστα σ' ένα απ' αυτά⁸², κ.λπ. Βεβαίως ακόμη η οργή του στρέφεται κατά των κυβερνήσεων των Αθηνών και των «αμαρτωλών», όπως τους αποκαλεί, συμβούλων. Χαρακτηρισμοί όπως «μορμολύκεια», «ἐκπρόσωποι ἔλεεινοί τῆς ζοφερᾶς φανλοκρατίας», είναι από τις ελάχιστες ύβρεις που συναντούμε στην πολυετή διαδρομή της εφημερίδας. Δεν στρέφεται όμως ευθέως ακόμη εναντίον του βασιλιά, επιμένει στη συνεννόηση των δύο κορυφαίων ανδρών και εκφράζει αυτήν την επιλογή του ως κοινή απαίτηση, ακόμη και με λαϊκά ποιήματα, όπως:

*Θά τόν δοῦμε τό Λευτέρη μέ τό Βασιλιᾶ μας πάλι
πού θά κάμουν ταῖρι - ταῖρι μιά Ἑλλάδα πειό μεγάλη*⁸³.

Μετά την εκδήλωση του Κινήματος της Εθνικής Αμύνης τάσσεται αναφανδόν υπέρ του Κρητικού πολιτευτή, υπερασπιζόμενος τους λόγους της εκδήλωσης του Κινήματος, ενώ απευθυνόμενος προς τον Βασιλέα τον παρακαλεί να αντιληφθεί την πολιτική κίνηση του Βενιζέλου και να επιτύχει την μεταξύ τους προσέγγιση: «Διά τοῦτο πρὸς Αὐτόν τήν ὑστάτην μας ἀπευθύνομεν σήμερον ἑκκλήσιν: Σῶσε τό Ἕθνος Βασιλεῦ. Δεῖξε ὅτι εἶσαι ἀληθινά μεγάλος...»⁸⁴. Η προσχώρηση της Σάμου στην «Ἀμυνα» και η υποδοχή των Βενιζέλου, Κουντουριώτη, Δαγκλή που επισκέπτονται το νησί το Σεπτέμβριο του 1916 δίνον-

80. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985*. Εκδόσεις Βάνιας. Θεσσαλονίκη 1993, 355. Η νεότερη πάντως ιστορική έρευνα εκφράζει διαφορετική άποψη για το τελευταίο γεγονός.

81. φ. 363 (7.7.1916), 1.

82. φ. 388 (3.9.1916), 1 και 389 (6.9.16), 1.

83. φ. 369 (21.7.1916), 1.

84. φ. 394 (17.9.1916), 1.

νται με πηχυαίους τίτλους και ενθουσιώδεις περιγραφές⁸⁵.

Την πρώτη ευθεία αμφισβήτηση του βασιλιά παρατηρούμε μετά τα θλιβερά Νοεμβριανά του '16 και τις διώξεις των Βενιζελικών στην Αθήνα. Σε πρωτοσέλιδο με τίτλο «*Εθνική αγανάκτησις*» γράφει για τον ήδη αποκηρυγμένο από την Τριανδρία Κωνσταντίνο: «... *Ἡ εὐθύνη διὰ τὰ γενόμενα βαρύνει ὄντως τὸν ἀποκηρυσσόμενον Βασιλέα, διότι αὐτός, ἂν ἐσκέπτετο ὡς Ἕλλην καὶ οὐχὶ ὡς Γερμανός, οὐδεμία Γερμανικὴ προπαγάνδα ἐκλύσεως καὶ διαφθορᾶς καὶ ἡθικῆς παραλυσίας θὰ εὗρισκεν ἔδαφος ἐξαπλώσεως ἐν Ἑλλάδι...*»⁸⁶. Είναι η πρώτη σαφής επίθεση της εφημερίδας εναντίον της πολιτικής του Θρόνου. Ο Βενιζέλος πλέον (παραθέτει εκτενές ρεπορτάζ για τον τρόπο που εορτάστη στη Σάμο η ονομαστική του εορτή⁸⁷) είναι ο μοναδικός, «ὁ Μεγάλος Ἀρχηγός μας», τον οποίον «ἡ Πρόνοια προώρισε νὰ ἐκπληρώσῃ ὅλους τοὺς μεγάλους (...) πόθους» του Ελληνισμού⁸⁸. Την ίδια στιγμή ο ελληνικός στρατός προελαύνει, το όραμα του Γένους και του Ι. Β. φαντάζει πραγματικότητα: «*Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος πρὸ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας!!! Ὅποια μεγάλη εἵδησις διὰ τὸ Ἑλληνικόν Ἔθνος!...*»⁸⁹ (με αφορμή την επίσκεψη μοίρας του στόλου στην Πόλη). Θριαμβολογεί αργότερα για τη συνθήκη των Σεβρών, οργίζεται για την απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου στη Λυών («*ἐδρεύθησαν τέρατα εἰδεχθῇ ἀνθρωπίνην ἔχοντα ὄψιν (...) ἵνα ἀποπειραθῶσι τὸν θάνατον τοῦ σώσαντος καὶ κλείσαντος τὴν Ἑλλάδα λατρευτοῦ καὶ δοξασμένου Ἑγέτου...*»⁹⁰), διεξάγει σφοδρό αγώνα υπέρ των Βενιζελικών και του Σοφούλη στις αποτυχημένες γι' αυτούς εκλογές του Νοεμβρίου του '20⁹¹. Ένα μικρό δείγμα της «πολιτικής» της σ' αυτήν την εκλογική περίοδο:

«Σαμιῶτες! Δύο δρόμοι εἶναι μπροστά σας. Ὁ ἓνας δείχνει τὴν Μεγάλῃ Ἑλλάδα, τὴν δόξαν, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ Ἑθνους! Ὁ ἄλλος ὁδηγεῖ εἰς ἀναστατώσεις καὶ καταστροφάς. Μὴν διστάσετε νὰ ἐκλέξητε τὸν ἐνδοξο καὶ εὐτυχῇ δρόμον. Ὑψωθῆτε ὑπεράνω παντός ταπεινοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ ἐμπιστευθῆτε χωρὶς κανένα δισταγμὸν τὴν ψῆφον σας πρὸς τὸν Μεγάλον Κυβερνήτην ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ, ὁ ὁποῖος ἔσωσε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα (...)»⁹².

85. Βλ. π.χ. φ. 395 (19.9.1916), 1. - φ. 396 (22.9.1916), 1-2. - φ. 397 (24.9.1916), 1. - φ. 428 (8.12.1916), 1.

86. φ. 425 (1.12.1916), 1.

87. φ. 432 (17.12.1916), 1-2.

88. φ. 430 (13.12.1916), 1.

89. φ. 695 (3.11.1918), 1.

90. φ. 875 (5.8.1920), 1.

91. Βλ. φ. 899 (24.10.1920), 1 και τα αμέσως επόμενα 900 και 901.

92. φ. 901 (31.10.1920), 1.

Ήταν το φ. 901 της 31ης Οκτωβρίου 1920, παραμονή των κρίσιμων εκλογών. Επί τρεις μήνες μετά την ήττα των Βενιζελικών το *Αιγαίον* διακόπτει προσωρινά την έκδοσή του, άγνωστον γιατί, και θα επανακυκλοφορηθεί στις 6.2.1921, με αναφορά στα αποτελέσματα εκείνων των εκλογών, και αργότερα, στις αιτίες της ήττας: «...*Έδωσαν εἰς τόν λαόν τάς πλέον γαργαλιστικάς ὑποσχέσεις ἐν ἐπιγνώσει ὅτι αὐταὶ δέν ἦτο δυνατόν νά πραγματοποιηθῶσι. Ὑψίσατε ἡμᾶς, ἔλεγον εἰς τοὺς συγγενεῖς, καί θά σᾶς φέρωμεν ἀμέσως τά παιδιὰ σας στά σπῆτια σας (...). Ἀλλά πλὴν τούτων ὑπεσχέθησαν εὐθηνίαν ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς πρώτης ἀνάγκης (...)*»⁹³.

Τα τραγικά γεγονότα της Μικρασιατικής καταστροφής αργούν να φθάσουν στη Σάμο ή δεν φθάνουν στην τραγική τους διάσταση. Στις 3.9.1922, λίγες ημέρες πριν την καταστροφή της Σμύρνης δηλαδή, εξακολουθεί να ελπίζει ότι ο ελληνικός στρατός θα ανακάμψει, αφού «... πιστεύομεν ἀδιστάκτως εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, ὅπως πιστεύομεν εἰς τό ὥραϊον αὐτῆς μέλλον», και χωρίς να καταφέρεται επωνύμως κατά ουδενός αρκείται σ' έναν τίτλο αγανακτήσεως και αποστροφής: «*Ἡ ΚΑΤΑΡΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙ ΤΑΣ ΚΕΦΑΛΑΣ ΤΩΝ ΕΝΟΧΩΝ*»⁹⁴. Ακόμη και όταν η καταστροφή έχει συντελεστεί εκείνος εμψυχώνει το λαό, αναπέμπει ικεσίες στο Θεό και ελπίζει ακόμη στο όνειρο: «*Πανέλληνες! Ἡ Πατρίς χάνεται! Μετ' αὐτῆς θά χαθῶμεν. Ὡς τὴν σώσωμεν διὰ νά σωθῶμεν. Μὲ τόν σταυρόν ἐπὶ κεφαλῇς ἅς ὀρμήσωμεν ὅλοι διὰ νά ὑψώσωμεν αὐτόν ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τόν τροῦλλον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἐμπρός...*»⁹⁵. Μια εβδομάδα μετά την καταστροφή...

Στο κίνημα των Πλαστήρα - Γονατά - Φωκά που επακολούθησε βλέπει τη σωτηρία της πατρίδας, «... *διότι ὁ Στρατός της, ὁ στόλος της, αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τῆς χώρας (...)* διετήρησαν ἀλώβητον τό αἶσθημα τῆς τιμῆς τοῦ Ἑθνους»⁹⁶. Ο Πλαστήρας είναι ο εθνικός ήρωας, για τον οποίο παραθέτει εκτενείς αναφορές, βιογραφικό και φωτογραφίες του⁹⁷, ποιήματα του Σκίπη και του Πανά αφιερωμένα σ' αυτόν⁹⁸.

Η συνθήκη της Λωζάννης είναι μια «*ἀνέλπιστος διπλωματική ἐπιτυχία*», η οποία οφείλεται στην μεγαλοφυΐα του Βενιζέλου⁹⁹. Τον καλωσορίζει στην

93. φ. 1005 (16.2.1922), 1 («*ΠΩΣ ΕΠΛΑΝΗΘΗ Ο ΛΑΟΣ*»).

94. φ. 1060 (3.9.1922), 1

95. φ. 1063 (14.9.1922), 1

96. φ. 1064 (17.9.1922), 1

97. φ. 1197 (15.1.1924), 1

98. φ. 1065 (21.9.1922), 1 και φ. 1070 (8.10.1922), 1

99. φ. 1134 (5.6.1923), 1

Ελλάδα με το «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος», ενώ φυσικά στις εκλογές εκείνου του μηνός Δεκεμβρίου (23. 12. 1923) τάσσεται υπέρ της υποψηφιότητας του Θ. Σοφούλη¹⁰⁰.

«*Ἡ 25ῃ Μαρτίου 1924 θά μείνῃ ἱστορική, ἐφ' ὅσον αὕτη συνεδέθῃ μέ τήν ἀνακήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας*»¹⁰¹. Αυτή είναι αφοριστικά η εκτίμησή του για την Β' Ελληνική Δημοκρατία (1924), την οποία με πάθος υπερασπίζεται, με πηχυαίους τίτλους, με ποιήματα, με κείμενα εθνικής έξαρσης, ειδικά τις ημέρες του δημοψηφίσματος της 13ης Απριλίου¹⁰². Είναι η δεύτερη φορά που εκδηλώνεται στις στήλες της σφοδρό αντιβασιλικό μένος, πάντως όχι από τη δική του γραφίδα. Ενδεικτικό το ποίημα της Νιόβης, κάποιου ή κάποιας ξεριζωμένου/ης Μικρασιάτη/ισσας:

*Σὺ ἔφερες τό θάνατο / καί ταῖς καταστροφαῖς / στή φτωχομάνα Σμύρνη μας /
καί στή γλυκειά μας χῶρα / κι' ἐκεῖ πού κείτεσ' ἄταφος / τῶν σκοτωμένων οἱ ψυ-
χαῖς / ἀμείλιχοι βρυκόλακοι / σέ κυνηγᾶνε τώρα!*

*Καί ὅσοι ἐπιζήσαμε / κι' ἦρθαμ' ἐδῶ γδυμοί / ἀμείλιχοι ριχτήκαμε / εἰς τήν κα-
κή γενειά σου / καί μ' ἀτσαλένια τήν καρδιά / καί τή μορφή στυνγή / ἐχθές ἐξεπατώ-
σαμε / τήν ὀχεντροφωλιά σου!*¹⁰³

Και ενώ συμβαίνουν αυτά, ένα περίπου έτος μετά τις συνεχείς κυβερνητικές αλλαγές και τις εσωτερικές κρίσεις, βρίσκουμε την εφημερίδα να υποστηρίζει τον Πάγκαλο, τη δικτατορία δηλ. που γελοιοποίησε κάθε έννοια κράτους και καταρράκωσε το κύρος της Ελλάδος. Στην αρχή φαίνεται εφεκτικός προς το νέο καθεστώς:

... Ὡς Ἑλληνες πολῖται δέν δυνάμεθα ἤ νά εὐχώμεθα ὅπως ἡ δημιουργηθεῖσα νέα κατάσταση (...) ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς Πατρίδος. Ὁ λαός ἐλπίζει ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἀπέρρευσε ἀπὸ εὐγενεστάτας ὁρμάς, θά κατορθώσῃ νά δώσῃ εἰς τήν χώραν χρηστήν διοίκησιν καί τιμίαν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν πατάσσουσα ἀμειλίκτως πᾶσαν ἀδικίαν. Πιστεύει ἐπίσης ὅτι τό δίδαγμα θά συνετίσῃ τοὺς παράγοντας ἐκείνους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι περιβληθέντες τήν λαϊκὴν ἐμπιστοσύνην ἐλθισμόνησαν τὰς ἐπαγγελίας των πρὸς τόν λαόν ἐπιδιώξαντες διὰ τῆς ἐξουσίας τήν ἱκανοποίησιν ἰδίων βλέψεων πρὸς ζημίαν τῶν κοινῶν.

Αναγνωρίζει ευθαρσώς ότι η έκρηξη επαναστατικών κινημάτων δεν είναι

100. βλ. π.χ. φφ. 1187 (11.12.1923), 1 και φ. 1188 (15.12.1923), 1.

101. φ. 1247 (29.3.1924), 1

102. Βλ. ενδεικτικά φφ. 1218 (1.4.1924), 1 έως και το φ. 1223 (18.4.1924), 1.

103. φ. 1223 (18.4.1924), 1. Βλ. κι άλλα ποιήματά της σε επόμενα φύλλα.

σύμπτωμα ευχάριστο για τη χώρα, αλλά πιστεύει ότι αυτή «... γνωρίζει να ανίσταται ως ο μυθολογούμενος Φοῖνιξ. (...) Ἡμεῖς πιστεύοντες εἰς τὴν δύναμιν τῆς φυλῆς δὲν τρέφομεν κανένα δισταγμὸν διὰ τὸ μέλλον της. Ὅσαιδῆποτε καὶ ἂν εἶνε αἱ δυσχέρειαι, αἱ ὁποῖαι σήμερον τὴν περιβάλλουν, θά εὖρῃ ἡ φυλὴ αὕτη τὸν δρόμον της...»¹⁰⁴. Τη δικτατορία τη βλέπει ως πρόσκαιρη λύση, ως οδοστρωτήρα των κομματικῶν οργανισμῶν, η οποία «... θά λειάνῃ τὸν δρόμον τοῦ Ἑθνους πρὸς τὴν δόξαν, πρὸς τὴν εὐημερίαν»¹⁰⁵, και κρίνοντας τις προγραμματικές δηλώσεις του Πάγκαλου στη Βουλὴ γράφει:

... Διὰ τοῦτο ἡ Κυβέρνησις του κ. Παγκάλου ἔχει μέ τὸ μέρος της τὴν κοινήν γνώμην, εἰς τὴν ὁποίαν ὡσαύτως προὔξενῃσαν εὐάρεστον ἐντύπωσιν αἱ προγραμματικαὶ ἐν τῇ Συνελεύσει δηλώσεις τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ. Χαρακτηρίζει ταύτας βαθεῖα συναίσθησις τῶν Κυβερνητικῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἀποφασιστικόν θάρρος. Εἰς τὴν νέαν Κυβέρνησιν ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ὁ ὁποῖος δὲν ζητεῖ ἢ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐθνοκτόνου ἐσωτερικοῦ σπαραγμοῦ καὶ τὴν ἐπικράτησιν ὁμαλοῦ βίου πρὸς διοργάνωσιν πλήρη τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑθνους καὶ ἀναδημιουργίαν, στηρίζει ἤδη πλείστας ἐλπίδας...¹⁰⁶.

Ἦδη ἀπὸ τα τέλη του 1927 αναζητᾷ το Νέο Βενιζέλο, με αφορμὴ ἐπίσκεψι του Ελ. Βενιζέλου στην Αθήνα (Νοέμβριος 1927) και τις σχετικές φήμες που επικρατοῦν για την πιθανή ἐπάνοδό του στην πολιτική. Κρίνει ὅτι αὐτός «... θά ἐπαναφέρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀποκαταστάσεώς της χωρὶς σπασμωδικὰ μέτρα»¹⁰⁷ και η ἀπόφασή του «...δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμὸν εἰς τὴν κοινήν βλέψιν καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν τοὺς εὐγενεστέρους παλμούς»¹⁰⁸. Τον υποστηρίζει και πάλι ενθέρμως¹⁰⁹, και στις ἐκλογές του '28 τάσσεται υπὲρ του Βενιζελικοῦ συνδυασμοῦ των Θ. Σοφούλη, Α. Κεντούρη και Δ. Μαρκάκη (ἐκλέγονται ὅλοι)¹¹⁰. Η νίκη τους εἶναι «Χαράς καὶ σωτηρίας ἡμέρα. Ζήτω τὸ Ἑθνος»¹¹¹, η Ελλάδα θα βαδίσει πρὸς την ἐθνική της ἀναδημιουργία, ἀφοῦ μετὰ ἀπ' αὐτὴν την ἡμέρα δεν θα ὑπάρχουν πολῖτες νικητὲς και ἡττημένοι, «... διότι πάντες εἶνε ἴσοι ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Δημοκρατίας»¹¹². Καθ'

104. φ. 1345 (30.6.1925), 1.

105. Βλ. φ. 1462 (10.8.1926), 1.

106. φ. 1347 (4.7.1925), 1.

107. φ. 1571 (6.9.1927), 1.

108. φ. 1594 (26.11.1927), 1. Βλ. ἐπίσης φ. 1645 (29.5.1928), 1.

109. Βλ. ὅλα τα πρωτοσέλιδα ἀρθρα ἀπὸ το φ. 1656 κ.ε.

110. φ. 1670 (14.8.1928), 1.

111. Τίτλος πρωτοσέλιδου ἀρθρου του φ. 1672 (21.8.1928), 1.

112. φ. 1672 (21.8.1928), 1.

όλη την τελευταία περίοδο της παρουσίας του Βενιζέλου στην πολιτική (1928-1933) υποστηρίζει θερμά την κυβέρνησή του.

Τον Μάρτιο του '35 η εφημερίδα παύει προσωρινά την έκδοσή της, χωρίς καμμία αναφορά στις αιτίες¹¹³. Υποψιαζόμαστε ότι αιτία είναι τα τραγικά γεγονότα του μηνός με το αποτυχημένο κίνημα των Βενιζελικών, στο οποίο εμπλέκονται αξιωματικοί που υπηρετούν στη Σάμο, αλλά και Σάμιοι πολίτες. Το κίνημα αυτό φρονούμε ότι αποκαρδίωσε τον Βακιρτζή και στάθηκε καθοριστικό για τη μετέπειτα πολιτική του στάση. Το χαρακτηρίζει «*ἀληθινή λαίλαπα*», «*στερούμενον ήθικης βάσεως*» και «*ἀντεθνικόν*», αφού οδήγησε τη χώρα «*...εἰς τὸν ἐμφύλιον σπαραγμόν*», και διατείνεται ότι «*οὐδείς φρόνιμος ἄνθρωπος, ἀσχέτως πρὸς τὰς πολιτικὰς συμπαθείας του καὶ τὰ φρονήματά του*» το επιδοκίμασε¹¹⁴. Ένα πολιτικό πρόσωπο, όπως ο Ι. Β., που πιστεύει ως βάση της προόδου του Έθνους την ομαλότητα του κοινωνικού βίου, που πιστεύει στην συνεννόηση των πολιτικών, χαιρετίζει ενθέρμως το κλίμα ηρεμίας που επικράτησε στην «*ἱστορική συνεδρία τῆς Βουλῆς*» και τη διάθεση για συμφιλίωση που φάνηκε ότι επιτεύχθηκε εκεί¹¹⁵. Αλλά η ομαλότητα «*δέν θά ἐπέλθῃ, ἐάν δέν ἀρθῇ ἐκ τοῦ μέσου τὸ θανάσιμον μῖσος καὶ δέν παύσουν οἱ κομματικῶς διστάμενοι νὰ ὑποβλέπονται*»¹¹⁶.

Στο πολιτειακό ζήτημα του '35 (που κατέληξε στην επαναφορά του θεσμού της Βασιλευομένης Δημοκρατίας) κράτησε στάση ευέλικτη, παρέσχε όμως διακριτικά την υποστήριξή του προς την Αβασίλευτη, συμβουλευόντας σταθερά και συνεχώς «*ὄχι στὸν διχασμόν*». Κρίνει ότι θα ήταν ευκαίριο να μην εδημιουργεῖτο το ζήτημα, αλλά αφού τέθηκε, τουλάχιστον «*συμβιβάζεται*» με τη διεξαγωγή ενός ελεύθερου δημοψηφίσματος και με κάθε εγγύηση εγκυρότητας¹¹⁷. Φιλοξενεί αντιβασιλικά άρθρα επώνυμων Αθηναίων, όπως του Π. Κανελλόπουλου και του Φ. Δραγούμη (από αθηναϊκές εφημερίδες)¹¹⁸ και ελπίζει αμέσως μετά το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 ότι η ημέρα αυτή «*θὰ θέσῃ τελείαν καὶ παύλαν εἰς τοὺς καθεστωτικούς ἀγῶνας, οἱ ὅποιοι κατεβασάνισαν τὴν ζωὴν μᾶς γενεᾶς*»¹¹⁹.

Ο «επανακάμψας βασιλεύς» είναι γι' αυτόν και πάλι φορέας ενότητας, θα φέρει την ομονόηση του Ελληνισμού, θα παύσει τον εσωτερικό διχασμό¹²⁰.

113. Το φ. 2340 (28.2.1935) ακολουθεί το 2341 της 26. 3. 1935.

114. φ. 2331 (26.3.1935), 1.

115. φ. 2343 (2.4.1935), 1.

116. φ. 2359 (4.6.1935), 1.

117. φ. 2364 (21.6.1935), 1.

118. Βλ. αντιστίχως φ. 2373 (23.7.1935), 1, φ. 2374 (26.7.1935), 1 και φ. 2375 (30. 7. 1935), 1 (του Κανελλόπουλου), φ. 2366 (2.7.1935), 1 (Δραγούμη).

119. φ. 2400 (5.11.1935), 1.

120. Βλ. π.χ. φ. 2400 (5.11.1935), 1 και φ. 2404 (19.11.1935), 1.

«*Ἦλθεν ὡς ἐνσαρκωτής τῶν ἐθνικῶν πόθων, ὡς σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*», γράφει, με αφορμή τη χορήγηση γενικής αμνηστείας¹²¹, γι' αυτό «*Ὁ ἥλιος τῆς ἀγάπης ἅς φωτίσῃ κάθε ἐλληνικὴν καρδίαν διὰ τὴν ἀπὸ τοῦδε ἀρχομένην νέαν περίοδον...*»¹²². Παραθέτει δεκάδες εγκωμιαστικά άρθρα για το βασιλιά, αναφορές από πανηγυρικές δοξολογίες, λόγους του Ειρηναίου και εγκυκλίου του προς όλες τις εκκλησίες του νησιού, το διάγγελμά του, έμμετρη μετάφραση των ψαλμών του Δαβίδ που εψάλησαν στη Μητρόπολη Αθηνών επί τη αφίξει του, κ.λ.π.¹²³

Ο θάνατος του Βενιζέλου τον συγκλονίζει. Στο πρωτοσέλιδο κύριο άρθρο του φ. 2437, της 20ης Μαρτίου '36, αναφέρεται στο γεγονός, που είχε επισυμβεί δύο ημέρες πριν στο Παρίσι, και οι επικήδειοι ύμνοι συνεχίζονται σ' όλα τα επόμενα πρωτοσέλιδα¹²⁴. Το περιεχόμενό τους είναι εμφανές, και μπορεί να συνοψισθεί λακωνικά στην περιεκτική φράση «... *ὁμοίαν πολιτικὴν δύναμιν (...) δέν θά ἴδῃ ταχέως ἡ Ἑλλάς*»¹²⁵.

Ο θάνατος του Κρητικού ηγέτη ήταν η τελευταία ευκαιρία για την εφημερίδα να εκφράσει τις φιλελεύθερες πνοές που τη διαπερνούσαν τις πρώτες ημέρες της κυκλοφορίας της. Διότι, από την άνοδο του Μεταξά στην εξουσία ως νομίμου πρωθυπουργού (27.4.1936) και αργότερα ως δικτάτορα, η στάση της χρήζει ειδικής αναλύσεως, όπως επιχειρούμε να κάνουμε στο τέλος της εργασίας μας.

Όσον αφορά την υποστήριξη του Μεταξά ως πρωθυπουργού, εφ' όσον σύσσωμη η Βουλή των αστικών κομμάτων, και μάλιστα αυτό το ίδιο το κόμμα του Σοφούλη, του παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης, κρίνει φυσικό να διατυπώνει απόψεις όπως, «*ὁ κ. Μεταξᾶς ἀνέλαβε τῶντι νά ἐκπληρώσῃ μεγάλῃν ἀποστολήν ἀντικαθιστῶν τὴν διαταραχθεῖσαν σοβαρῶς κατὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς ἐθνικὴν ἐνότητα καί ἐλπίζομεν ὅτι θά φανῇ ἀντάξιος τῆς ἐκδηλωθείσης πρὸς αὐτόν τιμητικῆς ἐμπιστοσύνης...*»¹²⁶, αφού η κυβέρνησή του έχει στόχο να σταματήσει τον εθνικό διχασμό¹²⁷.

Έκτοτε, μέχρι το τέλος του βίου της, με εξαίρεση τις ένδοξες ημέρες του έπους του '40, η εφημερίδα μετατρέπεται σε υποστηρικτική της μεταξικής δικτατορίας, με ένθερμα κύρια άρθρα και σχόλια για το καθεστώς, με διθυραμ-

121. φ. 2408 (6.12.1935), 1.

122. φ. 2400 (5.11.1935), 1.

123. Βλ. γι' όλα αυτά φ. 2406 (26.11.1935), 1 και όλα τα αμέσως επόμενα.

124. Βλ. μέχρι και το φ. 2448 (28.4.1936), 1.

125. φ. 2437 (20.3.1936), 1.

126. φ. 2449 (2.5.1936), 1.

127. φ. 2455 (22.5.1936), 1.

βικές αναφορές στο επιτελούμενο κυβερνητικό έργο, στην ελληνική νεολαία, στα ιδεώδη γενικά του Γ' Ελληνικού πολιτισμού, στους νέους περί Τύπου και Αυτοδιοίκησης νόμους, κ.ά.¹²⁸ Δίπλα σ' αυτά υπάρχουν εκτενείς περιγραφές των εορτασμών της εορτής του 1821, της 4ης Αυγούστου, άρθρα θρησκευτικού περιεχομένου (ειδικά την περίοδο Χριστουγέννων και Πάσχα), άρθρα για τη σχέση Εκκλησίας και Έθνους, λόγοι του Αρχηγού προς τους νέους, παράθεση φωτογραφιών του, προκηρύξεις της Ε.Ο.Ν., κ.ά.¹²⁹, έχουμε δηλ. πάμπολλα στοιχεία από την ιδεολογία και τις πρακτικές του μεταξικού Νέου Κράτους. Σταχυολογώ, ενδεικτικά αποσπάσματα λόγου:

... εἶνε ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ λαὸς ὑπεδέχθη τὴν κατάστασιν ταύτην [δικτατορία] μὲ αἴσθημα ἀνακουφίσεως, διότι ἡ κομματικὴ πολυαρχία ὑποθάλπουσα τὴν χειροτέραν δημοκοπίαν ἀπεκαρδίωνε τὴν κοινὴν γνώμην. Ἦτο καιρὸς νὰ δοθῇ ἓν τέρμα εἰς τὰς παντὸς εἰδους μηχανορραφίας, αἱ ὁποῖαι ὑπέθαλπον τὴν ἀναρχίαν καὶ ἤπλωνον τὸ πνεῦμα τῆς ἀποσυνθέσεως εἰς τὴν κοινωνίαν. Αἱ περιστάσεις ἀπήτην αὐστηρά καὶ σύντονα μέτρα καὶ τὰ μέτρα ταῦτα ἐδικαιολογοῦν πληρέστατα τὴν ἀναστολὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ...¹³⁰.

Ο Τύπος, με αφορμὴ το νέο σχετικὸ Μεταξικὸ νόμο (της φήμισής του τελικά), «...πρέπει νὰ καταστῇ συνεργάτης τοῦ Κράτους εἰς τὴν ἐν γένει κατεύθυνσιν τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ ἀσύνδοτος καὶ εὐκολος διὰ τοῦ Τύπου ἀντιπολίτευσις (...) ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν»¹³¹. Ἡ νέα κατάσταση ἔχει επικεφαλῆς «μεγαλόπνοον ἄνδρα», ο ὁποῖος «δέν εἶναι ὁ Πρωθυπουργὸς τοῦ Κράτους καθὼς ὑπῆρξαν ὅλοι οἱ προκάτοχοί του. Εἶνε ὁ Πρωθυπουργὸς τοῦ Νέου Κράτους...»¹³², το δε 1936 «...ὡς ἀρχὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς διὰ τὴν πατρίδα μας, θὰ μνημονεύεται τοῦτο ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς δημιουργικὸν ἔτος»¹³³.

Οι ἐνδοξες ἡμέρες του 1940, ἀπὸ τον τορπιλισμὸ τοῦ «Ἑλλη» κ.ε. (προβάλλει ἰδιαίτερος τον εθνικὸ ἔρανο για το νέο πλοῖο, με ονομαστικές καταστάσεις προσφορῶν ἀπὸ το νησί¹³⁴) καλύπτονται με ἀρθρα και αναφορές εθνικῆς πνοῆς για τον ηρωικὸ αγώνα του λαοῦ¹³⁵. Το τελευταῖο φύλλο της, το

128. Για ὅλα αὐτὰ βλ. ἀπὸ το φ. 2477 (7.8.1936), 1 και ἐξῆς.

129. Βλ. ἀπὸ το φ. 2618 (28.3.1939), 1-2, κ.ε.

130. φ. 2478 (11.8.1936), 1.

131. φ. 2485 (22.9.1936), 1.

132. φ. 2484 (15.9.1936), 1 και 2485 (22.9.1936), 1.

133. φ. 2499 (30.12.1936), 1, με αφορμὴ τον απολογισμὸ τοῦ ἔτους 1936.

134. φ. 2693 (27.8.1940), 1.

135. Βλ. φ. 2701 (30.10.1940), 1 και ἅα ἀμέσως ἐπόμενα.

2722 της 28ης Απριλίου 1941, μία δηλ. ημέρα μετά την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα, με την πρωτοσέλιδη ανακοίνωση της εγκατάλειψης της Ελλάδας από τον Γεώργιο, με δεήσεις, με ψαλμούς, με παλιά ιστορικά διδάγματα, με υπενθύμιση της εκ Θεού αναμενόμενης βοήθειας, με ποίηση εθνικού παλμού και τη διαβεβαίωση «*Νικῶμεν*», κλείνει οριστικά τον κύκλο μιας πολυκύμαντης 30ετούς πορείας.

Συμπεράσματα

Αντιλαμβανόμαστε ότι μετά απ' αυτή την αναδρομή στον ιστορικό βίο της εφημερίδας, αναδρομή στην ιστορία των ιδεολογιών της δηλαδή, που είναι και ιδεολογία εκατοντάδων Ελλήνων της εποχής της, δικαίως προκύπτουν κάποια ερωτήματα που σχετίζονται με τη στάση της σε καίρια πολιτικά ζητήματα, και κυρίως, θα συμφωνήσουμε νομίζουμε όλοι, έναντι των δικτατοριών Πάγκαλου και Μεταξά.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να υπενθυμίσουμε απλές και βασικές ιστορικές αρχές. Πρώτον: η Ιστορία και οι ιστορικοί δεν είναι δικαστές, άρα δεν θα γίνουμε εμείς. Δεύτερον: έννοιες, θεσμοί και σύμβολα δεν έχουν διαχρονικά την ίδια αξία, οι ερμηνείες τους (και οι συνειρμοί που δημιουργούν) αλλάζουν, ανάλογα με τις τρέχουσες πολιτικές συγκυρίες. Τρίτον: οι ιστορικοί πρέπει να διαθέτουν «κατανόηση με φαντασία για τον τρόπο του σκέπτεσθαι των ανθρώπων που τους απασχολούν», όπως τονίζει ο Ε. Χ. Καρρ¹³⁶. Θα προσθέταμε, και συμπάθεια. Αλλά συμπάθεια με την έννοια της «διάθεσης για κατανόηση», προς αποφυγή των υπερβολών, δεν σημαίνει –προς Θεού– συμβιβασμό με τα «πράγματα» προς δικαιολόγησή τους. Δεν μπορεί να γραφεί «αντικειμενική» ιστορία αν ο ιστορικός δεν κατορθώσει να έρθει σε επαφή με τη σκέψη εκείνων για τους οποίους γράφει, αν δεν διεισδύσει στο πνεύμα τής (εκ των πραγμάτων διαφορετικής από τη δική του) εποχής που αναλύει. Εξ άλλου οι αντιλήψεις για την ανθρώπινη φύση ποικίλλουν από εποχή σε εποχή και ο ιστορικός προσεγγίζει το έργο του με συγκεκριμένη αντίληψη γι' αυτήν.

Δεν πρέπει λοιπόν να προβούμε σε επιπόλαιες αξιολογικές κρίσεις (αναπόφευκτες τελικά) για τη στάση του Ι. Β. έναντι των δικτατορικών καθεστώ-

136. Ε. Χ. Καρρ, *Τι είναι η ιστορία*; Μετάφραση Φρ. Λιάππα. Εκδόσεις 70-Πλανήτης, Αθήνα 1984, 27. Πρβλ. W. Walsh, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας*. Μετάφραση Φ. Κ. Βώρος. Έκδοση Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985, σ. 99 κ.ε.

των. Μια πρώτη, εύκολη ίσως, απάντηση θα ήταν ότι ο Ι. Β. αναγκάστηκε, λόγω φόβου προς τις αντίστοιχες αυταρχικές εξουσίες, να «προσαρμοστεί» στις επιταγές τους, καθ' όσον μάλιστα γνωρίζουμε ότι η έκδοση της εφημερίδας και οι εργασίες του τυπογραφείου του ήταν γι' αυτόν κύρια πηγή βιοποριστικών εσόδων. Ίσως όμως τα πράγματα να μην ήταν έτσι. Αν ο Ι. Β. ήταν εθελόδουλος, θα είχε δεχθεί π.χ. τις πιεστικές κρούσεις του ηγεμόνα Κοπάση το 1908 να αναλάβει τη διεύθυνση της Νέας Σάμου¹³⁷ ή θα συνέχιζε την έκδοση του *Αιγαίου* μετά την κατάληψη του νησιού από τους Ιταλογερμανούς. Αντιθέτως, έφυγε στη Μ. Ασία και στο Κάιρο, όπου έκανε τη δική του αντίσταση, μέσω του παροικιακού Τύπου¹³⁸, και πέθανε πάμπταχος.

Η ερμηνεία της στάσης του νομίζουμε ότι πρέπει να εστιαστεί αλλού. Ο Ι. Β. ήταν ένας κλασικός τύπος αστού της εποχής του. Ένθερμος πατριώτης, Βενιζελικός, βαθύτατα θρησκευόμενος χριστιανός, αντικομμουνιστής¹³⁹ και, προπάντων, θιασώτης της αρχής ότι η εθνική σύμπνοια είναι η λυδία λίθος της εθνικής προόδου. Πίστευε στη Μ. Ιδέα και θεωρούσε το δόγμα της ελληνικής εθνικής ενότητας προϋπόθεση για την πραγμάτωση του ονείρου του. Καταπολέμησε με σθένος τις ακρότητες των κομματικών ανταγωνισμών με το παράδειγμά του, αφού –εκ των πραγμάτων της εποχής του– θα ήταν πολύ δύσκολο να παραμείνει εκτός του «συστήματός» τους. Αποδείχθηκε «πολιτικός» ηγίων τόνων, όταν μάλιστα πολλές φορές είχε να αντιμετωπίσει τη σφοδρή πολεμική του αντιπάλου του φύλλου, της *Σάμου*, του Κ. Δούκα. Η διακηρυχθείσα από το πρώτο φύλλο πολιτική μετριοπάθεια και η προσπάθεια για κατευνασμό των παθών ήταν η διακαής του πρόθεση, που θεωρούμε ότι τηρήθηκε ευλαβικά, μέσα σ' ένα κλίμα διόλου ευνοϊκό για ανάλογες συμπεριφορές, τόσο κατά τον μεσοπόλεμο όσο και πριν απ' αυτόν.

Ο Ι. Β. είχε ένα μεγάλο εθνικό όραμα, και πάλεψε γι' αυτό από κάθε «πολιτικό μετερίζι». Δεν ελίσσεται καιροσκοπικά, όπως προείπαμε, υποστηρίζοντας «ανόμοια» πολιτικά συστήματα, δεν είναι διόλου ανακόλουθος. Όταν ο Πάγκαλος ή ο Μεταξάς διακηρύττουν την αναγέννηση του τόπου, την κατάπαυση των κομματικών παθών, την έξοδο από τη μόνιμη πολιτική αστάθεια και την όξυνση, το όραμα για αναγέννηση του Ελληνισμού, το «γνήσιο Ελληνικό» έναντι του «πλαστού ξένου», τη θρησκεία ως βάση της εθνικής παιδείας, τον «ελληνοχριστιανισμό», κ.λπ., βρίσκει σ' αυτά αχτίνες φωτός για τα όνειρά του, αφού γι' αυτές τις ιδέες πάλεψε σταθερά. Τι να αναμένει

137. Μ. Βουρλιώτης - Γ. Κώνστας, *ό.π.*, σ. 50.

138. Μ. Βουρλιώτης - Γ. Κώνστας, *ό.π.*, σ. 51.

139. Βλ. π.χ. φφ. 1548 (14.6.1927), 1 και 1720 (12.2.1929), 1.

κάποιος από έναν αγνό πατριώτη, που λαμβάνει τα «φιλτραρισμένα μηνύματα» των πολιτικών εξελίξεων στην απόμερη γωνιά της πατρίδας του, που πιστεύει ότι ο Σταυρός ή η θεϊκή βούληση ή η αγάπη ανάμεσα στο λαό θα επιφέρουν την ποθεινή του ενότητα και θα πραγματώσουν το Όνειρο της φυλής; Έχει την «ψευδή συνείδηση» και τρέφει φρούδες ελπίδες ότι όλοι αυτοί οι αυτοαναγορευόμενοι σωτήρες του Έθνους, που επαγγέλλονται λύσεις για το Έθνος, θα τις πραγματοποιήσουν επωφελώς γι' αυτό. Η πολυπόθητη γι' αυτόν ενότητα του ελληνικού λαού, προϋπόθεση για την εθνική ανοικοδόμηση κατά τη Μ. Ιδέα, έγινε πράξη, έστω και «πειθαρχημένη», («υπάρχει πειθαρχημένη ενότης, τήν όποιαν είχαν παραλύσει τελείως αί κομματικά αντιθέσεις»¹⁴⁰) επί Μεταξά. Αυτό βλέπει ο Βακιρτζής. Τίποτε άλλο.

Η έννοια της δικτατορίας εξ άλλου δεν είχε την έννοια που έχει για μας σήμερα, μετά μάλιστα από τις τραγικές εμπειρίες του 1967. Πρέπει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι την περίοδο του μεσοπολέμου είχαμε τα περισσότερα στρατιωτικά κινήματα και αντικινήματα, επεμβάσεις δηλ. των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή¹⁴¹, τα οποία εν τέλει στήριξε και ανέχθηκε ολόκληρο το αστικό πολιτικό καθεστώς, επειδή φυσικά οι επεμβάσεις του στρατού όχι μόνο δεν απέβλεπαν στην ανατροπή του συστήματος, αλλά ήταν μια επιπλέον εφεδρεία του σε πιθανή απόπειρα ανατροπής του από το Κ.Κ.Ε. ή τους ριζοσπάστες. (Εμείς βέβαια σήμερα γνωρίζουμε ότι ο μεσοπόλεμος δεν γέννησε κανένα μαζικό κίνημα αμφισβήτησης του καθεστώτος, ούτε φασιστικό ούτε ριζοσπαστικό, αλλά το παρελθόν το κρίνουμε μ' αυτά που γνώριζαν οι δράστες της Ιστορίας για την εποχή τους, κι όχι με την «πολυτέλεια» της εκ των υστέρων θεώρησης). Γι' αυτό τα κόμματα, μέσα στο ενδο-αστικό σχίσμα τους, ανέχτηκαν π.χ. τον Πάγκαλο. Τον ανέχθηκαν επιπλέον, επειδή όλοι σχεδόν οι πολιτικοί του αστικού χώρου πίστευαν ότι θα προωθούσε το ζήτημα της Αβασίλευτης Δημοκρατίας ή επειδή θα προωθούσε κάποια απαραίτητα, αλλά αντιδημοτικά οικονομικά μέτρα, που θα «χρεώνονταν» σ' αυτόν¹⁴².

140. φ. 2499 (30.12.1936), Ι.

141. Βλ. σχετικά Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1983. - Ο ίδιος, «Στρατός και Βενιζελισμός από το 1916 έως το 1935», στον τόμο *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*. Πρακτικά, Αμφιθέατρο Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών 3, 4 και 5 Δεκεμβρίου 1986. Έκδοση Εταιρείας Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου - Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 1988, σ. 33-43. - Ο ίδιος και άλλοι, *Στρατός και πολιτική*. Εκδόσεις Α. Σάκκουλα. Αθήνα 1989. - Ν. Μουζέλης, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1978³, σ. 249 κ.ε.

142. Θ. Βερέμης, «Στρατός και Βενιζελισμός...», ό.π., 38, 39.

Οι ίδιες οι ηγεσίες των αστικών κομμάτων ενίσχυαν τέτοια κινήματα καταστρατηγώντας το Σύνταγμα, ενισχύοντας τους μηχανισμούς καταστολής προκειμένου να εξουδετερώσουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Στις 27 Απριλίου 1936 με την ασυνεννοησία των κομμάτων προς σχηματισμό κυβερνήσεως και με την ψήφο εμπιστοσύνης που παρείχαν στον Μεταξά χρεωκόπησε ο Ελληνικός Κοινοβουλευτισμός αφ' εαυτού. Τι επιπλέον να αναμένει κάποιος από τον Ι. Β.; Ας προστεθούν σ' αυτά η απογοήτευσή του για την πορεία του κοινοβουλευτικού βίου και των θεσμών γενικά, η διαρκής διάβευση των ελπίδων του¹⁴³, ειδικότερα μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα των Βενιζελικών το 1935, αλλά και η προχωρημένη ηλικία του. Η τελευταία, όπως διδάσκουν πολλά ιστορικά παραδείγματα, «προτρέπει» σε συντηρητικότερες πολιτικές ιδέες...

Αλλά και προς τον Βενιζελισμό δεν στάθηκε άκριτα. Το 1915, όταν πρωτοεκδηλώθηκε η κρίση των δύο θεσμών, ευυπάκουος στα θέσφατα του βασιλιά, παρακινημένος από τα ενσταλαγμένα από δεκαετίες στην ψυχή του ιδεολογήματα περί του Θρόνου και της «θείας αποστολής» του, και ειδικότερα εξ αιτίας της προπαγάνδας των αντιβενιζελικών περί εκχωρήσεως στους Βουλγάρους ελληνικών εδαφών στην Α. Μακεδονία, δεν διστάζει, επειδή κρίνει ότι ο Βενιζέλος απεμπολεί την εθνική ιδέα, να διακρίνει ότι υπάρχει «... ἄκριτος καὶ νήφων Βενιζελισμός, μεθ' οὗ εἰς πολλά συμφωνοῦμεν».¹⁴⁴

Όπως άλλες τοπικές εφημερίδες έτσι και το *Αιγαίον*, μέχρι το 1922, ήταν οι κινητήριοι μοχλοί για την προώθηση του οράματος της Μ. Ιδέας, και πάλευαν γι' αυτήν. Η εθνική ιδέα έθετε στόχους, ήταν κριτήριο αξιολόγησης πολλών θεμάτων και προσώπων, ήταν λυδία λίθος ιδεολογιών, εφαλτήριο για τον αλυτρωτισμό αλλά και την εσωτερική αναδημιουργία, την κοινωνική και πολιτική ενότητα του Ελληνισμού (οι αρνητικές της επιπτώσεις στην κοινωνική και πολιτική ζωή δεν μας αφορούν εδώ, αφού δεν σχετίζονται στενά με το θέμα μας). Τώρα, στον μεσοπόλεμο, το όνειρο γκρεμίστηκε οριστικά. Απόμειναν ο διχασμός του 1915 κ.ε., το θλιβερό '22, η δίκη των Έξι, στρατιωτικά πραξικοπήματα και πολιτική αστάθεια. Απουσία νέων ιδεών και προγραμμάτων, δοκιμασμένες και αποτυχημένες πολιτικές ιδέες και πρακτικές. Οι λόγιοι επιζητούν μια καινούργια Μ. Ιδέα, μια νέα συνεκτική του Ελληνι-

143. Βλ. ενδεικτικά Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα 1983. - Π. Πετρίδης, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στην νεώτερη Ελλάδα, 1844-1936*. Θεσσαλονίκη 1984.

144. φ. 241 (11.12.1915), Ι.

σμού ιδεολογία, επαναπροσδιορισμό της εθνικής και πολιτικής ταυτότητας¹⁴⁵. Ο Τύπος γίνεται ο καθρέφτης αυτής της σύγχυσης: αναζητεί όραμα, γίνεται όμως ομφαλοσκόπος και «ατομικιστής», αναλύεται σε προσωπικές αντεγκλήσεις και μικροτοπικά συμφέροντα. Τέλειο εργαλείο στα χέρια των κομμάτων που συνειδητά υποθάλλουν την ένταση, για το «ίδιον συμφέρον».

Η πάλη της Βενιζελικής και Αντιβενιζελικής παράταξης, η γνωστή «πάλη των δύο κόσμων», έχει αρχίσει από το 1915. Ο τοπικός Τύπος, ο Τύπος γενικά, συνέβαλε από τότε και εξής¹⁴⁶ και καθ' όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου στη μονιμοποίηση αυτής της πάλης, με τα στερεότυπα που δημιούργησε, την υποβάθμιση του πολιτικού λόγου και την οικειοποίηση από το λαό της κομματικής διαμάχης (δηλ. ουσιαστικά την απουσία του από τη σφαίρα της πολιτικής ζωής), που είχε ανεπανόρθωτες επιπτώσεις στα κοινωνικά ήθη, μέχρι ακόμη και πρότινος. Το *Αιγαίον* τουλάχιστον απέφυγε τις εντάσεις. «Ευτύχησε» να ζήσει σε πολυκύμαντες και εντελώς αντίθετες ιστορικές περιόδους και κατόρθωσε να παραμείνει χαμηλών τόνων εφημερίδα, μακριά από την οξύτητα των κομματικών ανταγωνισμών. Διήλθε περιόδους εθνικής έξαρσης, εθνικής ολοκλήρωσης αλλά και περιόδους κρίσεων και διχασμών. Εκθείασε την ιστορική για τη Σάμο ένωσή της με τη μητέρα Ελλάδα στα πρώτα του φύλλα, ετελεύτησε το βίο της με την υποταγή στους Γερμανούς, αλλά με την ελπίδα της αναγέννησης του Έθνους, που ήλθε λίγα χρόνια μετά έζησε την εποποιία του 1912-13 και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και τον Διχασμό του '15, κ.λπ. Έγινε ένα σημαντικό έντυπο που αποτύπωσε με έντονα στοιχεία στις στήλες του τον πολιτισμό –γενικά– της εποχής του. Γι' αυτό και η επιλογή μας να το παρουσιάσουμε στο παρόν συνέδριο

145. Βλ. σχετικά Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*. Εκδόσεις Οδυσσέας. Αθήνα 1989. - Ελ. Λαδογιάννη, *Κοινωνική κρίση και αισθητική στο Μεσοπόλεμο. Η παρέμβαση του περιοδικού ΙΔΕΑ*. Εκδόσεις Οδυσσέας. Αθήνα 1993.

146. Βλ. π.χ. Δέσπ. Παπαδημητρίου, «Ο εθνικισμός στο Βενιζελικό και αντιβενιζελικό τύπο και η εξωτερική διαμάχη», στον τόμο Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οικονομία - Πολιτική στην εποχή του*. Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 95-103. - Α. Παπαδάκη, «Τα σύμβολα της κυρίαρχης ιδεολογίας στον ημερήσιο Αθηναϊκό Τύπο την περίοδο των εκλογών του 1920», *Ιστορ* 1/1990, σ. 88-109.



Πανηγυρικό φύλλο της εφημερίδας *Αιγαίον* για την ένωση της Σάμου με την Ελλάδα 11 Νοεμβρίου 1912